

Pr. dr. Daniel Duca

**PRAZNICUL IZVORUL TĂMĂDUIRII
ÎN SPIRITUALITATEA LITURGICĂ
RĂSĂRITEANĂ**

**Prezentare istorică și
analiză liturgică și teologică**

Cuvânt înainte de
Pr. prof. univ. dr. Viorel SAVA

DOXOLOGIA
Iași, 2024

CUPRINS

Cuvânt înainte

(Pr. prof. univ. dr. Viorel Sava) 11

Introducere 19

Capitolul I – Delimitări conceptuale

I.1. Preliminarii 35

I.2. Păcatul – perversitate a naturii umane.

 Abordare iconografică 36

 I.2.1. Aspecte antropologice în iconografie 36

 I.2.1.1. Crearea omului 37

 I.2.1.2. Căderea în păcat 37

 I.2.1.3. Urmările păcatului 39

 I.2.1.4. Canonul cel Mare – antropologie prin iconografie 40

 I.2.1.5. Păcatul ca boală a sufletului și vindecare prin Hristos 42

I.3. Boala, suferința și moartea 43

 I.3.1. Fieea oamenilor înainte de cădere 43

 I.3.2. Căderea – începutul durerii 44

 I.3.3. Boală, suferință, moarte în fieea căzută a umanității 45

 I.3.4. Rolul pozitiv al suferinței 47

 I.3.5. Moartea – boală prin neasumare și vindecare
 prin asumarea ei în Hristos. Aspecte iconografice 51

 I.3.6. Folosul morții trupești în iconomia mântuirii 55

I.4. Mijloace ale vindecării 58

 I.4.1. Vindecarea – restabilire a firii 58

 I.4.2. Hristos, Vindecătorul firii 60

 I.4.3. Sfintele Taine – prezența vindecătoare
 a lui Hristos în viața Bisericii 62

 I.4.3.1. Taina Botezului 65

 I.4.3.2. Pocăința – cale spre vindecare 66

 I.4.3.3. Sfântul Maslu 69

 I.4.3.4. Sfânta Împărtășanie 74

 I.4.4. Alte rânduieli 80

 I.4.4.1. Agheasma sau apa sfințită – mijloc prin care
 se transmite harul vindecător 80

 I.4.4.2. Vindecarea prin post 82

 I.4.4.3. Puterea vindecătoare a Sfintei Cruci 83

I.4.4.4. Rugăciunea către sfinți	83
I.5. Caracterul terapeutic al slujbelor bisericești	85
I.6. Concluzii	90

Capitolul al II-lea –

Vindecarea persoanei umane – tema centrală a Duminicilor Penticostarului. Reflecții imnografice

II.1. Preliminarii	91
II.2. Tămăduirea firii umane prin Pătimirea și Învierea Domnului	92
II.2.1. Tămăduirea firii umane prin Pătimirea cea de bunăvoie și prin Învierea cea de a treia zi. Considerații imnografice	92
II.3. Duminica a doua după Paști (a Sfântului Apostol Toma)	98
II.3.1. Generalități	98
II.3.2. Cei unsprezece în unul singur – Toma, imagine a întregului grup apostolic	99
II.3.3. „Dacă nu voi vedea, în mâinile Lui, semnul cuielor și dacă nu voi pune mâna mea în coasta Lui, nu voi crede” (In 20, 25)	101
II.3.4. Rănile lui Hristos – izvoare de vindecare	103
II.3.5. Necredința cea vindecătoare	104
II.4. Duminica Mironosițelor	109
II.4.1. Generalități	109
II.4.2. Duminica Mironosițelor – adevărarea Învierii Domnului ...	109
II.4.3. Atunci și acum: cădere prin neascultare / ridicare prin Înviere	111
II.4.4. Hristos Taumaturgul	114
II.4.5. Vindecarea omului ca rod al prezenței și lucrării Sfântului Duh	115
II.5. Duminica a patra după Paști (Vindecarea slăbănogului de la Vitezda)	117
II.5.1. Generalități	117
II.5.2. Vindecarea: act al sinergiei divino-umane	118
II.5.3. Creare – re/creare	119
II.5.4. Hristos, Taumaturgul	119
II.5.5. Păcatul, cauză a bolilor	122
II.6. Duminica a cincea după Paști (a Samarinencei)	124
II.6.1. Generalități	124
II.6.2. Căderea – cauză a suferinței	126
II.6.3. Hristos – Izvorul cel nesecat al Bisericii	127
II.6.4. Hristos – Vindecătorul	129

II.7. Duminica a șasea după Paști (Vindecarea orbului din naștere)	131
II.7.1. Generalități	131
II.7.2. De ce îngăduie Dumnezeu suferința?	133
II.7.3. Hristos Creatorul și Vindecătorul	134
II.7.4. Maica Domnului – Maica Vindecătorului	136
II.8. Duminica a șaptea după Paști („a celor trei sute optsprezece Părinți de la Sfântul Întâiul Sobor din Niceea” – 325)	137
II.8.1. Generalități	137
II.8.2. Sfinții Părinți – adevărații doctori ai Bisericii	139
II.8.3. Păcatul ereziei – boală molipsitoare greu de vindecat	140
II.9. Duminica Cincizecimii (a Rusaliilor)	141
II.9.1. Generalități	141
II.9.2. Sfântul Duh, Vindecătorul	143
II.9.3. Sănătatea sufletească – condiție a primirii Sfântului Duh ..	144
II.9.4. Fecioara – cea care L-a purtat în pânțece pe „Cel ce a vindecat firea omenească cea bolnavă”	145
II.10. Concluzii.....	146

Capitolul al III-lea – Apa ca principiu de viață purtător

III.1. Preliminarii	149
III.2. Apa în creațiile iconografice din perioada Penticostarului	152
III.2.1. Penticostarul și taina apei	152
III.2.2. Apa ca simbol	154
III.2.3. Apa ca mesaj	154
III.2.4. Apa ca izbăvire	155
III.2.5. Apa spre iertarea păcatelor	155
III.2.6. Apa ca simbol al Sfântului Duh	156
III.2.7. Apa ca vehicul al vindecării	157
III.3. Puterea vindecătoare a apei reflectată în cultul Bisericii	158
III.3.1. Epicleza asupra apei – o Cincizecime mereu actuală	158
III.3.2. Puterea tămăduitoare a apei în tradiția liturgică a Bisericii	161
III.3.3. Agheasma Mare – „...spre sănătatea sufletului și a trupului”	164
III.3.4. Agheasma Mică	168
III.3.4.1. Caracterul mariologic	169
III.3.4.2. Caracterul terapeutic	179
III.4 Concluzii	183

Capitolul al IV-lea –	
Aspecte istorice legate de biserica Izvorului Tămăduirii	
IV.1. Preliminarii	185
IV.2. Primele mențiuni despre Izvorul Tămăduirii. Relatarea lui Procopius. Împăratul Justinian, ctitor al bisericii Izvorul Tămăduirii	186
IV.3. Relatarea lui Nichifor Calist Xanthopol. Preasfânta Născătoare de Dumnezeu – Izvorul Tămăduirii – împăratul Leon I	190
IV.4. Împărați bizantini – ctitori și binefăcători ai bisericii Izvorului Tămăduirii. Biserica Izvorului de-a lungul istoriei	197
IV.4.1. Perioada bizantină	197
IV.4.2. Biserica Izvorul Tămăduirii sub stăpânirea turcească	205
IV.4.3. Izvorul Tămăduirii în prezent	207
IV.5. Vindecări minunate consemnate de-a lungul timpului la Izvorul Tămăduirii. Cele două colecții existente	210
IV.5.1. Scurtă incursiune în istoria consemnării în Colecții a diferitelor vindecări	210
IV.5.2. Colecția Anonimă	211
IV.5.3. Colecția de minuni scrisă de Nichifor Calist Xanthopol ...	220
IV.5.4. Alte vindecări	233
IV.6. Concluzii	235

Capitolul al V-lea –	
Sărbătoarea Izvorului Tămăduirii.	
Considerații liturgice și omiletice	
V.1. Preliminarii	237
V.2. Sărbătoarea Izvorului Tămăduirii în Vinerea Săptămânii Luminate	238
V.2.1. Zile cu sinaxă liturgică specială la biserica Izvorului Tămăduirii	238
V.2.2. Popasuri mariologice în Săptămâna Luminaată	239
V.2.3. Procesionile Săptămânii Luminate	240
V.2.4. Prăznuirea anuală a resfințirii bisericii	241
V.3. Slujba Izvorului Tămăduirii în tradiția liturgică greacă și slavă	243
V.4. Evoluția sărbătorii în spațiul românesc	247
V.4.1. Tipice românești	247
V.4.2. Penticostare românești	248
V.5. Rânduiala și particularitățile tipiconale ale prăznuirii	252

V.6. Sărbătoarea marilologică a Pentecostarului?	
<i>O după-prăznuire?</i>	256
V.6.1. Considerații mariologice	256
V.6.2. Perioada Octoihului.	
Sărbătoarea Soborului Maicii Domnului	258
V.6.3. Perioada Triodului. Sâmbăta Acatistului	260
V.6.4. Perioada Pentecostarului. Izvorul Tămăduirii	263
V.7. Reflectarea Izvorului Tămăduirii în spațiul	
teologic românesc. Predici și cuvântări	267
V.7.1. Sărbătoarea evidențiază caracterul terapeutic	
al Pentecostarului	269
V.7.2. Maica Domnului – Imagine a Bisericii	
și Izvor al harului	270
V.7.3. Legătura dintre Vinerea Sfințelor Pătimiri	
și Vinerea Izvorului Tămăduirii	272
V.7.4. Legătura dintre praznicul Învierii și cel	
al Izvorului Tămăduirii	274
V.7.5. Paralelă între Izvorul/Hristos și Izvorul/	
Născătoarea de Dumnezeu	277
V.7.6. Boală și vindecare prin Izvorul Tămăduirii	279
V.8. Concluzii	280

Capitolul al VI-lea –

Praznicul Izvorului Tămăduirii – aspecte legate de iconografie

VI.1. Preliminarii	283
VI.2. Icoana Praznicului	286
VI.3. Icoana Praznicului în spațiul românesc	293
VI.3.1. Pictura murală	294
VI.3.2. Icoane mobile	296
VI.4. Concluzii	303

Capitolul al VII-lea – Teologia Praznicului

VII.1. Preliminarii	305
VII.2. Simboluri biblice asociate Maicii Domnului	
în iconografia Pentecostarului	306
VII.3. Maica Domnului ca <i>Izvor</i> în iconografia Bisericii	313
VII.3.1. Maica Domnului ca Izvor. Mărturia Theotokarionului	316
VII.3.2. Maica Domnului ca Izvor în iconografia sărbătorii	
„Nașterea Maicii Domnului”	319
VII.3.3. Theotokos ca Izvor în iconografia sărbătorii	
„Intrării în biserică a Maicii Domnului”	320

VII.3.4. Izvorul ca expresie mariologică la sărbătoarea „Adormirii Maicii Domnului”	321
VII.3.5. Maica Domnului ca Izvor în imnografia Octoihului	322
VII.3.6. Maica Domnului – Izvor în imnografia Triodului	327
VII.3.7. Reflectarea numirii de Izvor dată Maicii Domnului în imnografia Penticostarului	330
VII.4. Maica Domnului – tămăduitoarea, reflectare imnografică	331
VII.4.1. Maica Domnului – Tămăduitoarea, reflecții imnografice pe baza Noului Theotokarion	332
VII.4.2. Tămăduitoarea în imnografia Octoihului	336
VII.4.3. Maica Domnului – Tămăduitoarea în imnografia Triodului	342
VII.5. Lecturile biblice ale sărbătorii Izvorul Tămăduirii și legătura lor cu Maica Domnului	344
VII.5.1. Maica Domnului – Templul cel sfânt	345
VII.5.2. Învierea ca vindecare și vindecarea ca înviere	347
VII.5.3. Maica Domnului și vindecarea prin Hristos-Euharistic ...	348
VII.6. Teologia imnografiei de la Vecernia Praznicului	349
VII.6.1. Stihirile de la „Doamne, strigat-am...”	350
VII.6.2. Stichoavna Vecerniei	353
VII.7. Utrenia Praznicului – teologie prin imnografie	356
VII.7.1. Cântarea 1	358
VII.7.2. Cântarea a 3-a	359
VII.7.3. Sedealna de după Cântarea a 3-a	361
VII.7.4. Cântarea a 4-a	362
VII.7.5. Cântarea a 5-a	363
VII.7.6. Cântarea a 6-a	365
VII.7.7. Condacul și Icosul	366
VII.7.8. Cântarea a 7-a	368
VII.7.9. Cântarea a 8-a	370
VII.7.10. Cântarea a 9-a	371
VII.7.11. Luminânda Praznicului	373
VII.7.12. Stihirile Laudelor	373
VII.8. Concluzii	374
Concluzii generale	377
Bibliografie	381

CUVÂNT ÎNAINTE

Autorul lucrării de față, Părintele dr. Daniel Duca, este unul dintre preoții harnici și dăruți, plini de râvnă și pasionați de slujire, împlinind o misiune grea ca preot misionar de caritate la Spitalul Clinic „Dr. C.I. Parhon” din Iași, după ce a avut mai multe ascultări rânduite lui în Biserică, cărora s-a dedicat cu râvnă pilduitoare.

L-am cunoscut în vremea când a urmat studiile de licență și masterat în Teologie, cu peste două decenii în urmă, remarcându-l a fi un student sârguincios, însetat de cunoaștere, capabil și cu vădite înclinații spre cercetare, doritor să pătrundă în adâncul tainic al tezaurului cultic ortodox.

Experiența liturgico-pastorală printre cei aflați pe paturile de suferință din unitatea medicală în care își desfășoară activitatea i-au îndreptat atenția spre tema suferinței, exprimându-și, încă de la începutul studiilor doctorale, intenția unei abordări duhovnicești întemeiate pe cultul divin și, mai ales, pe poezia imnografică. Așa s-a născut ideea cercetării istorico-liturgice și a unei analize teologice aprofundate a conținutului imnografic propriu sărbătorii Izvorul Tămăduirii, praznic închinat Maicii Domnului, cu dată de serbare schimbătoare, întrucât este parte a ciclului pascal care se schimbă de la un an la altul, însă ținut în aceeași zi săptămânală, respectiv, ziua de vineri a Săptămânii Luminate.

Lucrarea alcătuită și prezentată ca teză de doctorat se înscrie în zona Teologiei și Spiritualității Liturgice, fiind dedicată uneia dintre Sărbătorile mici închinată Maicii Domnului, sărbătoare ale cărei rânduieli poartă amprenta specifică Săptămânii Luminate și al cărei conținut teologic și duhovnicesc se integrează în logica teologică și duhovnicească a Perioadei Penticostarului. Tema tratată aici face parte dintr-un proiect mai amplu pe care dorim să-l realizăm, proiect care își propune alcătuirea de monografii științifice pentru Praznicele Împărătești ale Mântuitorului și pentru

sărbătorile Maicii Domnului din cursul anului liturgic ortodox. O parte a acestui proiect a fost deja realizată¹, o altă parte a lui este în plin proces de împlinire², iar o altă parte își așteaptă tinerii cercetători care să-și asume această muncă de cercetare. Lucrarea de față este și ea parte din acest proiect, publicarea ei constituind un pas înainte, atât pentru realizarea proiectului pe care ni l-am propus, cât și pentru cercetarea liturgică românească, în general.

Tema vindecării persoanei umane, în reflectarea ei liturgică, este o temă vastă, cu sensuri și înțelesuri multiple, pline de rafinament și profunzime teologică și cu mare însemnătate duhovnicească. Mărturisesc că această temă m-a preocupat și pe mine și că dorința de a oferi Teologiei Liturgice românești o lucrare importantă despre suferință, într-o abordare liturgică și innografică, este încă activă.

Prezența unei sărbători închinată Maicii Domnului în inima Săptămânii pascale, o sărbătoare care introduce teme, în aparență, fără legătură cu tema specifică a acestei Săptămâni, cea a Învierii, a stat la baza acestui demers științific. În esență, aceste teme sunt: cinstirea Maicii Domnului și vindecarea persoanei umane. La baza cercetării sale, autorul așază ca punct important de plecare, ideea că sărbătoarea Izvorul Tămăduirii este sărbătoarea mariologică a Penticostarului, idee pe care o considerăm corectă. Anul liturgic ortodox, în integralitatea lui, este plin de prezența Maicii Domnului, a celei mai alese făpturi omenești, care rămâne nedespărțită de Hristos și de lucrarea Lui Mântuitoare, reactualizată liturgic pe parcursul celor trei mari perioade de peste an, cea a Octoihului, a Triodului și a Penticostarului. În plus, după cum bine a observat autorul tezei, tema vindecării nu este proprie doar acestei Sărbători din cadrul Săptămânii Luminate, ci întregii perioade a Penticostarului. Pornind de la

¹ Diac. dr. Gabriel PIȘTEA, *Sărbătoarea Botezului Domnului – perspectivă istorică. Elemente de teologie și spiritualitate liturgică*, Editura Doxologia, Iași, 2020, 509 p.

² Arhim. dr. Arsenie (Adrian) HANGANU, *Sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului în tradiția ortodoxă – aspecte istorico-liturgice și teologico-duhovnicești*, lucrare în curs de publicare; Drd. Iuliana TIMOFTI, *Sărbătoarea Întâmpinării Domnului – istoric și innografie. Elemente de teologie și spiritualitate liturgică*, lucrare aflată în faza de susținere finală; Drd. Gheorghită-Mădălin CEOBANU, *Sărbătoarea Bunei Vestiri în teologia ortodoxă. Elemente de istorie, rânduială și spiritualitate liturgică*, lucrare în faza de elaborare; Pr. drd. Ioniță MIHĂILĂ, *Sărbătoarea Înălțării Sfintei Cruci în tradiția ortodoxă. Elemente de istorie, rânduială tipiconală și spiritualitate liturgică*, lucrare în faza de elaborare; Pr. drd. Dănuț M. BĂCĂUANUȚ, *Sărbătoarea Nașterii Maicii Domnului în tradiția răsăriteană. Studiu istorico-liturgic*, lucrare în faza de elaborare.

afirmațiile Preafericitului Părinte Patriarh Daniel, autorul dezvoltă ideea aceasta, mai ales în capitolul al doilea al lucrării, arătând că tema vindecării apare în toate pericopele evanghelice ale duminicilor din perioada Pentecostarului, chiar dacă această perioadă este dedicată, prin excelență, Învierii. Dar ce altceva decât vindecarea persoanei umane duse până la capăt este Învierea pe care o proclamăm în noaptea de Paști și pe care o celebrăm în toate cele cincizeci de zile ale Pentecostarului și în toate duminicile de peste an? „Prin Patima Ta, Hristoase, din patimi ne-am liberat, și prin Învierea Ta din stricăciune ne-am izbăvit, Doamne, slavă Ție”, glăsuiește o cântare pascală.

Când vorbim despre întreita slujire a Mântuitorului nostru Iisus Hristos și despre slujirea preoției sacramentale în Biserică, ne referim la lucrarea învățătoarească, la cea sacramentală și la cea de povățuire pastorală. Însă toate acestea sunt cuprinse în slujirea vindecătoare pe care preoția sacramentală o exercită în Biserică, în numele și cu puterea lui Hristos. Acest fapt este arătat în alcătuirea părții superioare a cârjei arhieresti, unde apare globul pământesc pe care tronează semnul crucii, iar spre globul pământesc sunt orientați doi șerpi. Aceștia amintesc de timpul petrecut în pustie de poporul ales care, cârtind, a fost pedepsit de Dumnezeu prin trimiterea unor șerpi veninoși, ce au ucis mulțime de oameni. La porunca lui Dumnezeu, Moise a înălțat în pustiu șarpele de aramă spre care, privind, cei mușcați de șerpii veninoși erau izbăviți de moarte. Șarpele de aramă era icoana anticipată a Mântuitorului Hristos înălțat pe Cruce, la care, privind cei mușcați de șarpele cel de demult, sunt izbăviți de moarte. Așadar Biserica devine spațiul vindecării permanente și minunate din patimi și din moarte, prin puterea lui Hristos Cel răstignit și înviat și prin lucrarea vindecătoare a preoției sacramentale exercitată prin cuvânt, prin acte sacramentale și prin povățuire duhovnicească și pastorală, săvârșite în spațiul liturgic prin intermediul sărbătorilor, al Sfintelor Taine și ierurgii și a altor sfinte slujbe³. Sărbătoarea Izvorul Tămăduirii reprezintă unul dintre accentele mai pronunțate ale vindecării persoanei umane în spațiul eclesial și liturgic, de această dată, prin prezența, puterea și lucrarea minunată a Maicii Domnului.

³ Pr. prof. univ. dr. Viorel Sava, „Hirotonia episcopului în tradiția ortodoxă – aspecte liturgice și semnificații teologico-duhovnicești”, în *Teologie și viață*, XXXI (XCVII), 1-4, pp. 48-68.

Din cele arătate mai sus înțelegem, pe de o parte, că sărbătoarea Izvorul Tămăduirii în inima celebrării pascale nu este un accident, ci o armonioasă integrare într-o logică specifică perioadei acesteia, iar pe de altă parte, înțelegem cât de importantă este tratarea acestei teme pentru Teologia Liturgică și pentru știința teologică, în general.

Lucrarea alcătuită de Părintele Daniel este bogată în conținut, cele peste 450 de pagini stând mărturie în acest sens. Mărturisim faptul că, pe parcursul elaborării tezei de doctorat, nu a fost ușor să punem limite hărniciei doctorandului și dorinței lui de a cuprinde cât mai mult, dat fiind faptul că tema aceasta i-a oferit un câmp larg de manifestare, întrucât nu a fost cercetată decât sporadic și superficial, atât în spațiul românesc, cât și în afara acestuia. Dorința autorului de a cuprinde cât mai mult a făcut ca, uneori, în anumite capitole sau subcapitole, anumite idei să fie dezvoltate mai mult în detrimentul altora. Pe parcursul elaborării lucrării, fiecare aspect tratat de doctorand ni s-a părut important și plasat la locul potrivit. Faptul acesta a fost constatat în repetate rânduri și de ceilalți membri ai comisiei de îndrumare. Când toate părțile lucrării au fost puse la un loc, am constatat că anumite detalii și dezvoltări ar fi putut fi omise. Am decis totuși să le lăsăm pentru faptul că munca depusă de autor a fost onestă până la capăt și valoroasă științific.

Din punct de vedere științific, lucrarea alcătuită de Părintele dr. Daniel Duca este o realizare meritorie. Bibliografia, însumând 348 de titluri, din care au fost selectate 1231 de trimiteri bibliografice, arată temeinicia cercetării întreprinse de dânsul. Tema în sine reprezintă o noutate pentru cercetarea teologică liturgică românească și suntem bucuroși că, pentru cercetarea acesteia, am descoperit omul potrivit. Rezultatele studiului ne duc la concluzia că nu avem de-a face doar cu speculații teologice, importante și ele pentru cercetarea teologică, ci și cu o finalitate practică, credem noi, bine conturată, a acestui demers științific. Tema tratată se potrivește candidatului și pentru faptul că dânsul are o evlavie deosebită la Maica Domnului și o aplecare specială spre slujirea celor suferinzi.

Structura formală a lucrării și valoarea științifică a conținutului ei ni-l descoperă pe autor ca pe un cercetător matur, cu potențial necesar pentru a face carieră în cercetare și cu șanse de a așeza sub tipar realizări științifice de referință.

Conținutul lucrării se compune din *introducere, șapte capitole, concluzii finale și bibliografie*. În *partea introductivă*, autorul precizează clar *motivațiile* care stau la baza cercetărilor sale, *metodele de lucru* pe care le utilizează,

precum și *stadiul actual al cercetării* temei, atât în spațiul românesc și ortodox, cât și în afara acestora.

Conținutul *primului capitol* poate fi considerat o introducere generală la tema tratată. Considerând că sunt necesare anumite aspecte legate de antropologie, autorul prezintă în acest capitol introductiv aspecte privitoare la starea dintru început a omului, la căderea în păcat și urmările acesteia, boala, suferința și moartea, cea din urmă fiind manifestarea suferinței în forma ei cea mai gravă. Răspunsul Bisericii la păcat și la urmările acestuia sunt slujbele bisericești prin care Hristos, Doctorul sufletelor și al trupurilor noastre, își arată iubirea Sa față de cei aflați în suferință, vindecându-i sau alinându-le suferința.

Al doilea capitol al lucrării se referă la perioada Penticostarului, a cărei temă centrală este vindecarea. După cum am afirmat mai sus, pornind de la interpretările Preafericitului Părinte Patriarh Daniel date pericopelor evanghelice duminicale din această perioadă⁴, autorul arată că întreaga perioadă de 50 de zile de după Paști se referă la vindecarea persoanei umane. Dumnezeu vindecă pe Toma de îndoială, pe femeile mironosițe de teamă, pe slăbănogul de la Vitezda de neputința fizică, pe femeia samarineancă de păcatele trupești, pe orb de nevedere etc. Pentru a susține ideile pe care le enunță, autorul se sprijină pe iconografia Penticostarului care elogiază textele biblice ale duminicilor post-pascale.

Capitolul al treilea tratează despre apă ca principiu purtător de viață. Denumirea dată sărbătorii, cea de „Izvorul Tămăduirii”, conduce, în mod firesc și inevitabil, spre ideea de apă, astfel încât cele propuse de autor se integrează în logica întregului desfășurător al cercetării temei sale.

Următorul capitol, *al patrulea*, aduce în atenția cititorului cele mai importante aspecte legate de istoria bisericii, de care se leagă originile sărbătorii Izvorul Tămăduirii. Autorul reușește să ne prezinte o radiografie succintă și clară a celor mai importante etape ale istoriei acestei biserici, începând cu perioada bizantină și până în prezent. Voind să scoată în evidență, odată în plus, tema vindecării, la care face trimitere sărbătoarea Izvorul Tămăduirii, în ultima parte a acestui capitol autorul ne prezintă, pe bază de documente, o serie de vindecări minunate, care au avut loc, de-a lungul timpului, la Biserica Izvorul Tămăduirii din Constantinopol.

⁴ A se vedea tâlcuirile textelor evanghelice din Perioada Penticostarului: † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Evanghelia slavei lui Hristos. Predici la Duminicile de peste an*, Editura Basilica, București, 2016.

III.

APA CA PRINCIPIU DE VIAȚĂ PURTĂTOR

III.1. Preliminarii

Sărbătoarea Izvorul Tămăduirii are în centrul ei persoana Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, dătătoarea de vindecări sufletești și trupești. Dacă întreaga iconografie a Bisericii îi recunoaște Născătoarei de Dumnezeu rolul său fundamental în mântuirea oamenilor, sărbătoarea din Vinerea Săptămânii Luminate pune accentul pe rolul Maicii Domnului ca Izvor, legând acest titlu de tămăduire, cu toate că Praznicul nu este limitat doar la acest aspect din lucrarea Născătoarei de Dumnezeu în viața Bisericii.

Așa cum am precizat în capitolele anterioare, vindecarea este în strânsă legătură cu mântuirea, termeni de multe ori sinonimi în gândirea Sfinților Părinți. Praznicul închinat Maicii Domnului din Săptămâna Luminată dezvoltă o adevărată teologie a vindecării sufletești și trupești, vindecare pe care Biserica o primește prin mijlocirea Pururea Fecioarei. Despre teologia Praznicului vom vorbi într-un capitol separat al lucrării de față, dar aici subliniem un fapt nelipsit deloc de importanță și cu adânci implicații în viața harică a Bisericii.

Plecând de la afirmația Sfinților Părinți, că Maica Domnului împarte harul întregii Biserici¹, afirmație preluată și de iconografie², ne putem pune

¹ A se vedea, printre altele, două lucrări reprezentative pentru spațiul teologic românesc (și nu numai): Pr. prof. Dumitru STĂNILOAE, „Maica Domnului ca mijlocitoare”, în: *Ortodoxia*, 1952 (IV), 1, pp. 79-129 și lucrarea Diac. Ioan I. ICĂ jr, *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceei*, Editura Deisis, Sibiu, 2008.

² „Bucură-te, Dumnezeu după Dumnezeu, care ai locul al doilea după Sfânta Treime, Ceea ce nemijlocit ai primit de la Dumnezeu plinătatea darurilor și pe acestea le împarți tuturor, Îngerilor și oamenilor, deopotrivă” (Sf. ANDREI CRITANUL, Canonul Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu, Duminică seara, glasul al V-lea, în: Sf. NICODIM AGHIORITUL, *Noul Theotokarion. Canoanele aghiorite ale Maicii Domnului*, traducere de Laura Enache, Editura Doxologia, Iași, 2012, p. 238).

întrebarea dacă nu cumva vindecările date prin apă de Născătoarea de Dumnezeu și pomenite în cadrul rânduieilor liturgice ale sărbătorii Izvorul Tămăduirii, nu sunt purtătoare ale unei realități mai adânci care depășesc puterea de cunoaștere limitată a firii omenești, din cadrul grațiilor temporale de acum, și dacă nu cumva ele sunt imagine a ceea ce cu adevărat este Născătoarea de Dumnezeu în viața Bisericii. Răspunsul la aceste întrebări nu este ușor de dat, dar o lumină se poate totuși aduce. Capitolul prezent va căuta să prezinte, în linii mari, problematica apei din punct de vedere iconografic și liturgic. Scopul acestei incursiuni în *teologia apei*, a materiei prin care Maica Domnului își dăruiește harul vindecător prăznuit la Izvorul Tămăduirii, este acela de a înțelege care este legătura între apă, socotită ca fiind „principiu de viață”, și Maica Domnului, care este însăși maica Vieții. Nu cumva apa pe deasupra căreia se purta Duhul lui Dumnezeu la începuturi (Fc. 1, 2) și Maica Domnului, cea peste care S-a pogorât Duhul Sfânt la începutul ființării ca om a Celui neînceput, Fiul lui Dumnezeu (Lc. 1, 35), sunt purtătoarele unei taine comune în istoria mântuirii? Nu cumva apa vorbea în chip simbolic despre taina Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu și lucrarea ei în lumea creată?

Răspunsul la întrebările de mai sus, așa cum am afirmat deja, este dificil de dat, dar o lumină o pot oferi cuvintele Părintelui prof. Dumitru Stăniloae, care exprimă modul în care trebuie să se raporteze pleroma Bisericii la iconografia ce împodobește cultul mariologic: „În concepția veche creștină și ortodoxă cultul nu e rit accesoriu vieții religioase, sau poezie fără adevăr (cum a fost degradat în catolicism, ca să devină în protestantism simplă expresie a subiectivității), ci realitate obiectivă, trăire actuală cu Hristos. Cultul e străbătut de cel mai desăvârșit realism [...]. Tot ce spunem în cult despre Maica Domnului e realitate actuală, nu numai realitate trecută sau poezie”³.

În lumina a ceea ce spune Părintele Profesor, care exprimă într-o formă condensată teologia Bisericii Răsăritene cu privire la iconografie, putem înțelege cu adevărat imnele sărbătorii Izvorul Tămăduirii, care spun că Născătoarea de Dumnezeu este „Apa cea dumnezeiască”⁴

³ Pr. prof. dr. Dumitru STĂNILOAE, „Maica Domnului ca mijlocitoare”, p. 106.

⁴ Stilhiră la Stihovna Vecerniei, Vineri în Săptămâna luminată, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 45.

[ὕδωρ τὸ θεῖον], „Apă izbăvitoare”⁵ [ὕδωρ σωτήριον] sau „Apă prea plăcută celor bolnavi de tot felul”⁶ [ὕδωρ χαριέστατον τοῖς νοσοῦσι πολλαπλῶς].

Privită din perspectivă comună, apa este socotită „principiu de viață”⁷, ea fiind sursa din care întreaga creatură, însuflețită și neînsuflețită, își menține existența. Vorbind despre apă și despre importanța ei în existența istorică a acestei lumi, Sfântul Vasile cel Mare spunea neofiților că: „Toate se spală prin ape și se adapă și se curăță. Și, într-adevăr, firea apelor e una, dar se împarte în multe părți prin zidiri: în viță se face acritură, în untdelemn unduioasă; în crin albă, roșie în trandafir; în roade hrănitoare, în lemne crescătoare; patrupelele le adapă și pe pești îi hrănește; trupurile oamenilor le curățește. Oricând trăim, prin ape trăim; oricând ne îmbogățim, prin ape ne îmbogățim; oricând ne odihnim, prin ape ne odihnim. Prin urmare să nu ți se pară mică puterea apelor! Ci acestea toate le trec pentru lungimea cuvântului. De fapt, oricât vom tâlmăci, pe cele mai multe le sărim; căci nu ajunge cuvântul omenesc să tâlcuiască cu de-amănuntul darul cel îndestulat al apelor, precum nu se poate măsura marea cu cuvântul, nici câte bunătăți ale apelor mărilor se distribuie oamenilor prin înțelepciunea lui Dumnezeu”⁸.

Pornind de la premisele de mai sus (apa ca simbol și ca realitate), prezentul capitol își propune să facă o incursiune în modul cum teologia Bisericii se raportează la acest element primordial și care este importanța acestuia în cadrul creației lui Dumnezeu.

⁵ Icosul de după Cântarea a 6-a, Vineri în Săptămâna Luminată, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 49.

⁶ Icosul de după Cântarea a 6-a, Vineri în Săptămâna Luminată, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 49.

⁷ Pr. prof. Dumitru STĂNILOAE, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2004, p. 198.

⁸ SF. VASILE CEL MARE, *Omilii inedite. Două cuvinte despre Botez*, traducere din limba greacă veche, studiu introductiv și note de Ierom. Lavrentie Carp, Editura șDoxologia, Iași, 2012, p. 136.

III.2. Apa în creațiile imnografice din perioada Penticostarului

III.2.1. Penticostarul și taina apei

Imnele din Perioada Penticostarului⁹ au în cuprinsul lor numeroase referiri la apă. Fie că fac referiri la evenimente din istoria mântuirii, fie că poartă în ele un simbolism mai adânc, imnele Cincizecimii sunt mărturia vieții ale modului în care Biserica a pătruns în taina apei și a înțeles importanța ei în lucrarea mântuirii. Taina apei este o prezență des întâlnită în cadrul imnografiei Penticostarului. Hristos, „Apa vieții”¹⁰ [ὕδωρ ζωῆς] și „Apa înțelepciunii”¹¹ [σοφίας ὑδωρ], este, totodată, și Cel Care „a spânzurat pământul peste ape [...]”. Cel ce revarsă izvoarele și limanurile apelor”¹², „Cel ce îmbracă norii cu apă”¹³, „Cel ce acoperă cu ape culmile cele mai înalte”¹⁴, „Cel ce a schimbat apa în vin și în Egipt a prefăcut râurile [apa râurilor n.n.] în sânge”¹⁵, „Cel ce din piatra cea netăiată apă a izvorât evreilor”¹⁶.

Imnografia Penticostarului, cunoscând importanța apei ca materie purtătoare de nenumărate simboluri, ca cea care este chip văzut al lucrării nevăzute a lui Dumnezeu, au folosit-o de multe ori în creațiile lor poetice. Imnografia Penticostarului, în comparație cu imnografia Octoihului și a Triodului, este caracterizată prin abundența referirilor la apă. Acest lucru poate fi înțeles prin faptul că perioada Cincizecimii începea cu

⁹ În cadrul acestui subcapitol nu voi face referiri la sărbătoarea Izvorul Tămăduirii, care are în centrul ei apa vindecătoare, și nici la imnografia aferentă cu privire la apă, care se găsește în cadrul acestei sărbători, căci toate aceste aspecte vor fi tratate pe larg în cadrul unor capitole separate.

¹⁰ Cântarea 1, Canonul samarinencei, Canoanele Utreniei, Duminica Samarinenței, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 183.

¹¹ Condacul de după Cântarea a 6-a, Duminica Samarinenței, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 188.

¹² „Slavă...” la „Doamne, strigat-am...”, Vecernia mare, Duminica Samarinenței, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 179.

¹³ „Slavă..., Și acum...” la Litie, Duminica Samarinenței, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 179.

¹⁴ Cântarea 1, Canoanele Utreniei, Duminica Samarinenței, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 183.

¹⁵ Cântarea 1, Canoanele Utreniei, Duminica Samarinenței, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 183.

¹⁶ Luminânda Samarinenței, Duminica Samarinenței, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 193.

momentul solemn al botezării catehumenilor și se încheia, la fel, tot cu un moment baptismal la sărbătoarea Pogorârii Sfântului Duh. Între aceste două mari sărbători, imnografia au accentuat lucrarea pe care Dumnezeu o săvârșește în lumea creată prin apă. Ea, materie a acestei lumi, este purtătoare de taine dumnezeiești, revărsând prin ea harul nevăzut al Sfântului Duh.

Doar raportând imnografia la Paști și Rusalii putem înțelege de ce autorii Penticostarului au pus atât de mult accent pe taina apei. Imnografiai vorbesc despre „*apa dumnezeiescului botez*”¹⁷, despre faptul că harul se primește „prin foc și prin *apă*”¹⁸, despre „*apa cea cinstită*”¹⁹, care a curs din coasta străpunsă a Domnului, despre *apa* care „a acoperit carele de războaie” și prin care Dumnezeu l-a „izbăvit pe poporul” Său²⁰, despre *apa* care, atinsă de îngerul Domnului, căpăta proprietăți terapeutice și îl vindeca pe cel care intra primul în ea²¹, despre „*apa schimbată în vin*”²² la nunta din Cana Galileii, despre „izvoarele *apelor* celor de viață făcătoare deschise Bisericii”²³. Toate aceste referiri la taina apei au ca scop transmiterea către pleroma Bisericii a unui mesaj bine stabilit: „De nu se va naște cineva din apă și din Duh, nu va putea să intre în Împărăția lui Dumnezeu” (In 3, 5). Părinții imnografi, prin compozițiile lor poetice, au transmis un mesaj baptismal: doar prin apa Botezului se poate face cineva părtaș apei fĂgăduite de Hristos femeii samarince. Imnografiai, în toată perioada Penticostarului, au căutat să atragă atenția asupra cuvintelor lui Hristos: „Dacă însetează cineva, să vină la Mine și să bea. Cel ce crede în Mine, precum a zis Scriptura: râuri de apă vie vor curge din pântecul lui. Iar aceasta a zis-o, despre Duhul pe Care aveau să-L primească acei ce cred în El” (In 7, 37-39). În taina Duhului, pe care credincioșii Îl pot primi

¹⁷ Stihiri la „Doamne, strigat-am...”, Joi după Rusalii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 350.

¹⁸ Sedealna de după Catisma a doua, Luni după Rusalii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 343.

¹⁹ Cântarea a 9-a, Canonul Mironosițelor, Canoanele Utreniei, Duminica Mironosițelor, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 105.

²⁰ Cântarea 1, Canonul Slăbănogului, Canoanele Utreniei, Duminica Slăbănogului, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 135.

²¹ Cântarea a 4-a, Canoanele Utreniei, Duminica Slăbănogului, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 136.

²² Cântarea 1, Canoanele Utreniei, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 154.

²³ Cântarea a 3-a, Canoanele Utreniei, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 155.

doar prin taina apei baptismale, este cheia înțelegerii tainei apei la care se referă atât de des imnografiile Penticostarului!

III.2.2. Apa ca simbol

Pentru imnografiile Penticostarului, apa este purtătoarea unui simbolism cu implicații adânci în istoria mântuirii. Un astfel de simbolism vede Ioan Monahul (Sfântul Ioan Damaschinul), alcătuitoarea stihirilor de la „Doamne, strigat-am” de la Vecernia Duminicii Tomii, în apa care a curs din coasta străpunsă a Mântuitorului. Pentru hagiograf, ca și pentru toată tradiția Bisericii, apa care a curs din coasta Mântuitorului era simbol al apei Dumnezeiescului Botez: „Ușile fiind încuiate, venit-ai la Ucenici, Hristoase. Atunci Toma, prin dumnezeiască rânduială, nu se afla cu dânșii. Că zicea: Nu voi crede de nu voi vedea și eu pe Stăpânul; de nu voi vedea coasta din care a țâșnit sângele, *apa, botezul* [...]”²⁴.

Minunea vindecării prin apa scăldătorii oilor face trimitere la vindecarea pe care Hristos o dă fiecăruia prin Dumnezeiescul Botez: „În scăldătoarea oilor, oarecând un înger se pogora și numai pe unul vindeca; iar acum, cu dumnezeiescul botez, curățește Hristos mulțimi nenumărate”²⁵. În cadrul duminicii Samarinenței întâlnim creații imnografice care, amintind de apa fâgăduită de Hristos femeii din Samaria, o pun în legătură cu apa baptismală, curățitoare de păcate și dăruitoare de mântuire: „Când Domnul a venit la fântână, samarineanca a rugat pe Cel Milostiv: Dă-mi apa credinței și voi primi apele botezului, bucurie și izbăvire”²⁶.

III.2.3. Apa ca mesaj

Minunea transformării apei în vin la Cana Galileii este interpretată de imnograf ca fiind unul din semnele care dovedesc mesianitatea Mântuitorului Hristos deci, cu alte cuvinte, apa – materie centrală a minunii din Cana Galileii – poartă în ea un mesaj revelator: „Dacă trebuia să vină Mesia, iar Hristos este Mesia, pentru ce nu credeți într-Însul, călcătorilor

²⁴ Stihiri la „Doamne, strigat-am...”, Vecernia mare, Duminica Tomii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 57.

²⁵ Cântarea 1, Canoanele Utreniei, Duminica Slăbănogului, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 135.

²⁶ Idiomele la „Doamne, strigat-am...”, Vecernia mare, Duminica a cincea după Paști, a Samarinenței, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 179.

de lege? Iată, a venit și mărturisesc acestea cele ce Însuși face: *apa în vin a prefăcut și pe slăbănog cu cuvântul l-a întărit*²⁷. Imnograful dă mărturie, prin creația sa poetică, că apa de la nunta din Cana Galileii a avut un mesaj revelator, arătându-L lumii pe Mesia, Întrupat în Persoana divino-umană a Mântuitorului Hristos.

III.2.4. Apa ca izbăvire

Canoanele Utreniei din duminica Slăbănogului au la primul Irmos o referire la minunea salvării, prin apa Mării Roșii, a poporului ales de pericolul reprezentat de Faraon și de toată oastea lui: „Tu ești Dumnezeu minunat, Care cu preaslăvire faci lucruri peste fire, *Cel ce ai uscat fundul mării și ai acoperit cu apă* carele de război și ai izbăvit pe poporul care cânta Ție”²⁸. Imnograful surprinde calitatea izbăvitoare a apei folosită de Dumnezeu pentru a-l izbăvi pe poporul ales din primejdia lui Faraon.

Apa ca mijloc de izbăvire este accentuat și de prima pemie de la Vecernia Înjumătățirii Praznicului Cincizecimii, în care este relatată scoaterea poporului ales din robia Egiptului: „Poporul Meu, ce ți-am făcut ție? Sau cu ce te-am întristat? Răspunde-Mi! Că te-am scos din pământul Egiptului și te-am izbăvit din casa robiei și am trimis înaintea feței tale pe Moise și pe Aaron (*Mih. 6, 3-4*)”²⁹.

III.2.5. Apa spre iertarea păcatelor

Dacă apa are proprietatea de a curăța murdăria, imnografii – întemeindu-se pe cuvântul Scripturii – au alcătuit în așa fel imnele încât au evidențiat posibilitatea iertării păcatelor, a curățirii sufletelor de murdăria păcatelor prin intermediul apei baptismale. În acest sens apa – simbol al harului Sfântului Duh – pe care Hristos a făgăduit-o samarinencei are proprietatea de a aduce iertare celor care o beau cu credință: „*Cel ce ții paharul darurilor celor nedeșertate, dă-mi să scot apă spre iertarea păcatelor [...]*”³⁰.

²⁷ Cântarea a 3-a, Canoanele Utreniei, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 157.

²⁸ Cântarea 1, Canoanele Utreniei, Duminica Slăbănogului, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 135.

²⁹ Prima Pemie la Vecernie, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 151.

³⁰ Luminânda, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 164.

III.2.6. Apa ca simbol al Sfântului Duh

Apa, ca imagine a harului dumnezeiesc făcut accesibil credincioșilor prin jertfa răscumpărătoare și prin Învierea Domnului, ocupă un loc central în cadrul perioadei cuprinse între Paști și Cincizecime. În cadrul rânduielilor liturgice din aceste zile găsim dese referiri la apă ca imagine a harului Sfântului Duh, datorită de viață veșnică. Astfel, imnografiile vorbesc despre „apa de viață”³¹, „apa de viață veșnică”, „apele dreptei cinstiri de Dumnezeu”³², „apele cele de viață făcătoare”³³, „dumnezeiască apă”³⁴, „apa înțelepciunii și a vieții [...] apa mântuirii”³⁵, „apa nemuririi”³⁶, „apa cea vie a nestricăciunii”³⁷, „apa cea vie”³⁸, „apa vie cea sălțătoare, apa nemuririi”³⁹, „apă dumnezeiască”⁴⁰, „apa înțelepciunii”⁴¹, „apa care secătuieste izvoarele păcatelor”⁴², „apa vie a dumnezeiescului Duh”⁴³,

³¹ Stihiri la Stihovna Vecerniei, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 153.

³² Troparul Înjumătățirii Praznicului, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 153.

³³ Cântarea a 3-a, Canoanele Utreniei, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 155.

³⁴ Sedealna de după Cântarea a 3-a, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 156.

³⁵ „Slavă..., Și acum...” la Sedealna de după Cântarea a 3-a, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 156.

³⁶ Condacul de după Cântarea a 6-a, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 159.

³⁷ Icosul de după Cântarea a 6-a, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 159.

³⁸ Cântarea a 7-a, Canoanele Utreniei, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 161.

³⁹ Cântarea a 7-a, Canoanele Utreniei, Miercuri în Săptămâna a patra după Paști, Înjumătățirea Praznicului Cincizecimii, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 161.

⁴⁰ Stihiri la „Doamne, strigat-am...”, Vecernie, Joi în Săptămâna a patra după Paști, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 166.

⁴¹ Sedealna Praznicului, după a doua Catismă, Vineri în Săptămâna a patra după Paști, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 171.

⁴² Cântarea a 9-a, Canoanele Utreniei, Duminica Samarinenței, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 192.

⁴³ „Slavă..., Și acum...” la „Doamne, strigat-am...”, Luni în Săptămâna a cincea după Paști, în: ***, *Penticostar...*, 1999, p. 196.